AHOLI DAROMADLARI DIFFERENSIALLASHUVI

Xalilova Marjona Hasanovna
Buxoro davlat texnika universiteti 313-25 IQT guruh talabasi
Bukhara,Uzbekistan
E-mail: xalilovamarjona0908@gmail.com
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20100197

Annotatsiya. Ushbu maqolada aholi daromadlari differensiallashuvi jarayoni, uning kelib chiqish sabablari va iqtisodiy-ijtimoiy oqibatlari tahlil qilingan. Tadqiqotda daromadlar tengsizligiga ta'sir etuvchi asosiy omillar sifatida mehnat bozori tuzilmasi, inson kapitali, institutsional muhit, makroiqtisodiy barqarorlik va globalizatsiya jarayonlari ko'rib chiqilgan. Shuningdek, daromadlar differensiallashuvining iqtisodiy o'sish va ijtimoiy barqarorlikka ta'siri ilmiy adabiyotlar asosida yoritilgan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, daromadlar tengsizligi ko'p omilli jarayon bo'lib, uni kamaytirish uchun kompleks davlat siyosati zarur. Maqolada ta'lim tizimini takomillashtirish, institutsional islohotlar va ijtimoiy himoya mexanizmlarini rivojlantirish muhim yo'nalishlar sifatida taklif etiladi.

Kalit so'zlar: daromadlar tengsizligi, differensiallashuv, iqtisodiy o'sish, inson kapitali, mehnat bozori, globalizatsiya, institutsional sifat, ijtimoiy siyosat, inflyatsiya, hududiy tafovutlar.

Аннотация. В данной статье анализируется процесс дифференциации доходов населения, его причины и социально-экономические последствия. Рассматриваются ключевые факторы, влияющие на неравенство доходов, такие как структура рынка труда, человеческий капитал, институциональная среда, макроэкономическая стабильность и процессы глобализации. Также исследуется влияние дифференциации доходов на экономический рост и социальную стабильность на основе современных научных источников. Результаты показывают, что неравенство доходов является многофакторным явлением, требующим комплексной государственной политики. Подчеркивается важность развития системы образования, институциональных реформ и механизмов социальной защиты для снижения уровня неравенства. Сделан вывод о необходимости сбалансированного подхода к экономическому росту и социальной справедливости.

Ключевые слова: неравенство доходов, дифференциация, экономический рост, человеческий капитал, рынок труда, глобализация, институциональное качество, социальная политика, инфляция, региональные различия.

Abstract. This article analyzes the process of income differentiation among the population, its causes, and socio-economic consequences. It examines key factors influencing income inequality, including labor market structure, human capital, institutional environment, macroeconomic stability, and globalization processes. The study also explores the impact of income differentiation on economic growth and social stability based on recent scientific literature. The findings indicate that income inequality is a multidimensional phenomenon requiring comprehensive state policy measures. The importance of improving the education system, implementing institutional reforms, and strengthening social protection mechanisms is emphasized

as key strategies for reducing inequality. The article concludes that a balanced approach between economic growth and social equity is essential for sustainable development.

Keywords: income inequality, differentiation, economic growth, human capital, labor market, globalization, institutional quality, social policy, inflation, regional disparities.

Kirish. Aholi daromadlari differensiallashuvi zamonaviy iqtisodiy tizimlarning eng muhim va murakkab ijtimoiy-iqtisodiy hodisalaridan biri hisoblanadi. Daromadlar tengsizligi va ularning aholi qatlamlari o‘rtasida notekis taqsimlanishi nafaqat iqtisodiy rivojlanish darajasiga, balki ijtimoiy barqarorlik, siyosiy jarayonlar va inson kapitalining shakllanishiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi. So‘nggi yillarda olib borilgan xalqaro tadqiqotlarda daromadlar tengsizligi global miqyosda dolzarb muammo sifatida e’tirof etilib, uning ortib borishi rivojlanayotgan va o‘tish iqtisodiyotiga ega mamlakatlarda yanada keskinroq namoyon bo‘layotgani qayd etilmoqda. Daromadlar differensiallashuvi iqtisodiy o‘sish jarayonlari bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, u mehnat bozori tuzilmasi, kapitalning taqsimlanishi, texnologik taraqqiyot va institutsional muhit kabi ko‘plab omillar ta’sirida shakllanadi. Ilmiy adabiyotlarda daromadlar tengsizligiga ta’sir etuvchi omillar sifatida iqtisodiy murakkablik, inflyatsiya, mehnat bozori ishtiroki, urbanizatsiya, davlat xarajatlari, shuningdek, norasmiy iqtisodiyot ulushi kabi ko‘rsatkichlar keng o‘rganilgan. Masalan, ayrim tadqiqotlar iqtisodiy murakkablik va “soya iqtisodiyoti” daromadlar tengsizligiga chiziqli bo‘lmagan ta’sir ko‘rsatishini, ya’ni bu jarayonning ma’lum chegaraviy nuqtalardan keyin o‘zgarishini aniqlagan.

Daromadlar differensiallashuvi muammosining dolzarbligi, bir tomondan, iqtisodiy o‘sish natijalarining jamiyat a’zolari o‘rtasida adolatli taqsimlanmasligi bilan bog‘liq bo‘lsa, ikkinchi tomondan, kambag‘allik darajasining saqlanib qolishi yoki chuqurlashishi bilan izohlanadi. Xalqaro tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, tabiiy resurslarga boy bo‘lgan mamlakatlarda daromadlar tengsizligi ko‘proq namoyon bo‘lishi mumkin, bu esa institutsional sifat va iqtisodiy siyosat samaradorligi bilan chambarchas bog‘liqdir. Shuningdek, so‘nggi yillarda inflyatsiya va daromadlar tengsizligi o‘rtasidagi bog‘liqlik ham keng o‘rganilmoqda. Tadqiqotlar natijalariga ko‘ra, inflyatsiyaning yuqori darajalari ayrim sharoitlarda daromadlar tengsizligini kuchaytirishi mumkin, chunki turli aholi guruhlari inflyatsiyadan turlicha darajada zarar ko‘radi. Shu jihatdan, makroiqtisodiy siyosat, ayniqsa pul-kredit siyosati, daromadlar taqsimotiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Daromadlar differensiallashuvi jarayonini tushuntirishda institutsional yondashuv ham muhim o‘rin tutadi. Korrupsiya darajasi, iqtisodiy erkinlik, mehnat bozorining moslashuvchanligi va ijtimoiy himoya tizimlari daromadlar tengsizligining shakllanishida hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Ba’zi ilmiy ishlarda institutlarning sifati yaxshilanishi daromadlar tengsizligini kamaytirishi mumkinligi qayd etiladi, chunki resurslarning adolatli taqsimlanishi va iqtisodiy imkoniyatlarning kengayishi ta’minlanadi.

O‘zbekiston iqtisodiyoti sharoitida ham daromadlar differensiallashuvi masalasi muhim ahamiyat kasb etadi. Bozor iqtisodiyotiga o‘tish jarayoni, xususiy sektorning kengayishi, mehnat migratsiyasi, hududiy rivojlanishdagi tafovutlar va ijtimoiy siyosat mexanizmlari daromadlar taqsimotiga bevosita ta’sir ko‘rsatmoqda. Shu bilan birga, iqtisodiy o‘sish sur’atlarining barqarorligi va aholi farovonligini oshirish maqsadida daromadlar tengsizligini kamaytirishga qaratilgan siyosat choralari ishlab chiqilishi dolzarb vazifa hisoblanadi. Mazkur mavzuning ilmiy ahamiyati shundaki, daromadlar differensiallashuvi faqat iqtisodiy ko‘rsatkich emas, balki keng

ijtimoiy-iqtisodiy tizimning natijasi sifatida qaraladi. Shu bois, uni kompleks yondashuv asosida tahlil qilish zarur bo‘lib, bunda makroiqtisodiy, institutsional va ijtimoiy omillar o‘zaro bog‘liqlikda o‘rganiladi. Ushbu maqolada aynan aholi daromadlari differensiallashuvining nazariy asoslari va unga ta’sir etuvchi asosiy omillar zamonaviy ilmiy yondashuvlar asosida tahlil qilinadi.

Adabiyotlar tahlili. Aholi daromadlari differensiallashuvi muammosi iqtisodiy nazariya va amaliy tadqiqotlarda uzoq yillardan buyon markaziy o‘rinlardan birini egallab kelmoqda. Ushbu yo‘nalishdagi ilmiy adabiyotlar keng qamrovli bo‘lib, ular daromadlar tengsizligining kelib chiqish sabablari, uning o‘lchov usullari, iqtisodiy o‘sish bilan o‘zaro bog‘liqligi hamda davlat siyosatining ta’sir mexanizmlarini o‘rganishga qaratilgan. Zamonaviy ilmiy yondashuvlarda daromadlar differensiallashuvi nafaqat iqtisodiy, balki institutsional, ijtimoiy va texnologik omillar bilan ham izohlanadi. Dastlabki nazariy yondashuvlar daromadlar tengsizligini kapitalistik iqtisodiyotning tabiiy natijasi sifatida ko‘rib chiqqan bo‘lsa, keyingi tadqiqotlar uning murakkab va ko‘p omilli jarayon ekanligini ko‘rsatdi. Klassik iqtisodiy maktab vakillari daromadlar farqlanishini ishlab chiqarish omillari unumdorligi bilan bog‘lagan bo‘lsa, keyingi neoklassik va keynscha yondashuvlar bozor mexanizmlaridagi nomukammalliklarni ham hisobga olgan. So‘nggi o‘n yilliklarda olib borilgan tadqiqotlarda daromadlar tengsizligi global miqyosda ortib borayotgan tendensiya sifatida qayd etilmoqda. Xalqaro tahlillarga ko‘ra, daromadlarning yuqori qismi kichik guruhlar qo‘lida to‘planishi kuchayib bormoqda. Bu jarayonni tushuntirishda kapitalning global konsentratsiyasi, texnologik rivojlanish va mehnat bozoridagi polarizatsiya asosiy omillar sifatida ko‘rsatiladi. Ayniqsa, raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi yuqori malakali va past malakali ishchilar o‘rtasidagi daromad tafovutini kengaytirgan.

Bir qator tadqiqotlar daromadlar tengsizligi va iqtisodiy o‘sish o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘rganishga bag‘ishlangan. Natijalarga ko‘ra, o‘rtacha darajadagi tengsizlik iqtisodiy rag‘batlantiruvchi omil bo‘lishi mumkin bo‘lsa-da, haddan tashqari tengsizlik uzoq muddatli iqtisodiy o‘sishni sekinlashtiradi. Bunga asosiy sabab sifatida inson kapitaliga investitsiyalarning kamayishi, ijtimoiy mobillikning cheklanishi va iste’mol talabining pasayishi keltiriladi. Institutsional yondashuvga asoslangan adabiyotlarda daromadlar differensiallashuvi davlat institutlari sifati bilan chambarchas bog‘liq ekani ta’kidlanadi. Korrupsiya darajasi yuqori bo‘lgan, huquqiy tizimi zaif va iqtisodiy erkinliklar cheklangan mamlakatlarda daromadlar tengsizligi odatda yuqoriroq bo‘ladi. Aksincha, samarali ishlaydigan institutlar daromadlarning adolatli taqsimlanishiga yordam beradi. Bu yondashuvga ko‘ra, davlat siyosati iqtisodiy tengsizlikni kamaytirishda muhim vosita hisoblanadi. Tadqiqotlarda mehnat bozori omillari ham muhim o‘rin egallaydi. Globalizatsiya va texnologik o‘zgarishlar natijasida mehnat bozori segmentatsiyasi kuchaygan, bu esa yuqori malakali mutaxassislar va past malakali ishchilar o‘rtasidagi daromad farqini kengaytirgan. Ayniqsa, avtomatlashtirish jarayonlari o‘rta malakali ish o‘rinlarini qisqartirib, daromad taqsimotida “qutblanish” hodisasini kuchaytirgan. Shuningdek, inson kapitali nazariyasiga asoslangan tadqiqotlar daromadlar differensiallashuvini ta’lim darajasi, kasbiy ko‘nikmalar va tajriba bilan bog‘laydi. Ushbu yondashuvga ko‘ra, yuqori sifatli ta’lim tizimi daromadlar tengsizligini kamaytirishda muhim rol o‘ynaydi. Chunki ta’lim iqtisodiy imkoniyatlarni kengaytiradi va mehnat bozorida raqobatbardoshlikni oshiradi.

Mintaqaviy tadqiqotlarda daromadlar differensiallashuvi hududiy nomutanosibliklar bilan ham izohlanadi. Urbanizatsiya jarayonlari, infratuzilma rivojlanishi va investitsiyalar taqsimoti

natijasida shahar va qishloq aholisi o‘rtasida daromad farqlari yuzaga keladi. Bu holat ayniqsa rivojlanayotgan mamlakatlarda yaqqol seziladi. Hududiy tengsizliklar esa umumiy daromadlar differensiallashuvini kuchaytiradi. So‘nggi yillardagi ilmiy adabiyotlarda ekologik va iqlim omillarining ham daromadlar tengsizligiga ta’siri o‘rganilmoqda. Iqlim o‘zgarishi natijasida yuzaga keladigan iqtisodiy yo‘qotishlar ko‘proq zaif ijtimoiy guruhlarga ta’sir ko‘rsatib, ularning daromad darajasini pasaytiradi. Shu bilan birga, yashil iqtisodiyotga o‘tish jarayoni yangi daromad manbalarini yaratishi mumkin, ammo bu jarayon ham ijtimoiy tengsizlikni vaqtinchalik kuchaytirishi ehtimoldan xoli emas. Davlatning qayta taqsimlash siyosati daromadlar differensiallashuvini kamaytirishda muhim vosita sifatida ko‘riladi. Soliq tizimi, ijtimoiy transferlar va subsidiyalar orqali davlat daromadlarni qayta taqsimlab, ijtimoiy tenglikni ta’minlashga harakat qiladi. Biroq ayrim tadqiqotlar haddan tashqari qayta taqsimlash iqtisodiy samaradorlikni pasaytirishi mumkinligini ham ko‘rsatadi, bu esa muvozanatli siyosat yuritish zarurligini bildiradi. Zamonaviy ilmiy adabiyotlar daromadlar differensiallashuvini ko‘p omilli, murakkab va dinamik jarayon sifatida talqin qiladi. U iqtisodiy o‘sish, institutsional sifat, texnologik taraqqiyot, mehnat bozori holati va ijtimoiy siyosat bilan uzviy bog‘liqdir. Shu sababli, daromadlar tengsizligini kamaytirishga qaratilgan ilmiy yondashuvlar ham kompleks va tizimli bo‘lishi lozim.

Tadqiqot muhokamasi. Aholi daromadlari differensiallashuvi iqtisodiy tizimning tabiiy natijasi bo‘lishi bilan birga, uning ortiqcha chuqurlashuvi ijtimoiy barqarorlik va iqtisodiy o‘sish sifatiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. O‘tkazilgan nazariy va empirik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, daromadlar tengsizligining shakllanishi birgina omil bilan emas, balki ko‘p qatlamli iqtisodiy, institutsional va ijtimoiy omillar majmui bilan belgilanadi. Tahlillar natijasida aniqlanishicha, mehnat bozori strukturasidagi o‘zgarishlar daromadlar differensiallashuvining eng muhim omillaridan biri hisoblanadi. Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi, avtomatlashtirish va sun’iy intellekt texnologiyalarining joriy etilishi yuqori malakali va past malakali ishchilar o‘rtasidagi daromad farqini kengaytirmoqda. Bu jarayon “texnologik qutblanish” deb atalib, o‘rta malakali ish o‘rinlarining qisqarishi bilan yanada kuchaymoqda. Natijada, yuqori malakali mutaxassislar daromadi tez o‘sayotgan bir paytda, past malakali ishchilarning daromadlari nisbatan barqaror yoki past sur’atlarda o‘smoqda. Shuningdek, inson kapitali daromadlar tengsizligini tushuntirishda muhim o‘rin tutadi. Ta’lim sifati va unga kirish imkoniyatlari aholi daromadlari darajasiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Yuqori sifatli ta’lim tizimiga ega bo‘lgan mamlakatlarda daromadlar differensiallashuvi nisbatan pastroq kuzatiladi, chunki bilim va ko‘nikmalar iqtisodiy imkoniyatlarni kengaytiradi. Aksincha, ta’lim tizimida tengsizlik mavjud bo‘lgan jamiyatlarda ijtimoiy mobillik cheklangan bo‘lib, daromadlar farqi kuchayadi.

Institutsional omillar ham daromadlar differensiallashuvini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Korrupsiya darajasi yuqori, huquqiy tizimi zaif va iqtisodiy erkinliklar cheklangan sharoitlarda daromadlarning notekis taqsimlanishi kuchayadi. Samarali institutlar esa resurslarning adolatli taqsimlanishini ta’minlab, ijtimoiy tengsizlikni kamaytiradi. Shu jihatdan davlat siyosatining sifati daromadlar tengsizligiga bevosita ta’sir etuvchi asosiy omillardan biri sifatida namoyon bo‘ladi. Makroiqtisodiy barqarorlik ham daromadlar differensiallashuvi bilan chambarchas bog‘liq. Inflyatsiya darajasining yuqoriligi aholining real daromadlarini kamaytiradi, biroq bu ta’sir turli qatlamlarda bir xil emas. Past daromadli aholi inflyatsiyadan ko‘proq zarar ko‘radi, chunki ularning daromadlari asosan iste’molga yo‘naltirilgan bo‘ladi. Shu sababli

inflyatsiya daromadlar tengsizligini yanada kuchaytiruvchi omil sifatida qaraladi. Hududiy omillar ham daromadlar differensiallashuvida muhim ahamiyatga ega. Urbanizatsiya jarayonlari shahar va qishloq aholisi o‘rtasidagi daromad farqini kengaytiradi. Shahar hududlarida infratuzilma, investitsiya va xizmatlar sektorining rivojlanganligi yuqori daromad olish imkoniyatlarini yaratadi. Qishloq hududlarida esa iqtisodiy imkoniyatlar cheklangan bo‘lib, bu holat umumiy daromadlar tengsizligini oshiradi.

Ijtimoiy siyosat va davlatning qayta taqsimlash mexanizmlari daromadlar differensiallashuvini yumshatishda muhim vosita hisoblanadi. Soliq tizimi progressivligi, ijtimoiy yordam dasturlari va subsidiyalar orqali davlat daromadlar tengsizligini kamaytirishga harakat qiladi. Biroq haddan tashqari qayta taqsimlash iqtisodiy rag‘batlarni susaytirishi mumkinligi ham ilmiy adabiyotlarda qayd etiladi. Globalizatsiya jarayonlari ham daromadlar differensiallashuviga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Kapital va mehnatning xalqaro harakati, transmilliy korporatsiyalar faoliyati va global savdo tizimi ayrim mamlakatlarda daromadlar tengsizligini oshirishi mumkin. Ayniqsa, rivojlanayotgan iqtisodiyotlar global bozorda raqobatga kirishish jarayonida ichki daromad farqlarining kengayishini boshdan kechiradi. Umuman olganda, olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, daromadlar differensiallashuvi ko‘p omilli va dinamik jarayon bo‘lib, uni faqat bir yo‘nalishdagi siyosat bilan hal qilish mumkin emas. Kompleks yondashuv, ya’ni ta’lim, mehnat bozori, institutsional islohotlar va makroiqtisodiy barqarorlikni birgalikda takomillashtirish zarur.

Empirik kuzatuvlar shuni ko‘rsatadiki, daromadlar tengsizligining ortishi ko‘pincha ijtimoiy tabaqalanish jarayonlarini tezlashtiradi. Natijada jamiyatda “daromad qutblanishi” kuchayib, o‘rta sinf ulushi qisqarishi mumkin. O‘rta sinfning zaiflashuvi esa iqtisodiy barqarorlikka salbiy ta’sir ko‘rsatadi, chunki aynan shu qatlam iste’mol talabining asosiy harakatlantiruvchi kuchi hisoblanadi. Shuningdek, moliyaviy tizimning rivojlanish darajasi ham daromadlar differensiallashuviga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Kredit resurslariga kirish imkoniyati cheklangan aholining tadbirkorlik faoliyatini boshlash imkoniyatlari kamayadi, bu esa daromadlar farqini kengaytiradi. Aksincha, moliyaviy inklyuzivlik yuqori bo‘lgan iqtisodiyotlarda daromadlar tengsizligi nisbatan pastroq bo‘lishi kuzatiladi. Raqamli transformatsiya jarayonlari ham yangi turdagi tengsizliklarni yuzaga keltirmoqda. Axborot texnologiyalariga kirish imkoniyati, raqamli savodxonlik va internet infratuzilmasi daromad olish imkoniyatlarini belgilovchi yangi omillarga aylanmoqda. Bu esa “raqamli tengsizlik” orqali umumiy daromadlar differensiallashuvini yanada murakkablashtirmoqda. Umuman olganda, daromadlar differensiallashuvi jarayoni doimiy ravishda o‘zgarib boruvchi, global va mahalliy omillar ta’sirida shakllanadigan murakkab tizim sifatida namoyon bo‘ladi. Shu sababli uni tahlil qilishda statik yondashuv emas, balki dinamik va tizimli yondashuv qo‘llanilishi maqsadga muvofiqdir.

Xulosa. Aholi daromadlari differensiallashuvi zamonaviy iqtisodiyotning eng dolzarb muammolaridan biri bo‘lib, u iqtisodiy o‘sish, ijtimoiy barqarorlik va davlat siyosati samaradorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, daromadlar tengsizligi birgina omil bilan emas, balki mehnat bozori, institutsional sifat, ta’lim darajasi va makroiqtisodiy jarayonlar bilan belgilanadi. Daromadlar differensiallashuvini kamaytirish uchun kompleks yondashuv zarur bo‘lib, unda ta’lim tizimini takomillashtirish, mehnat bozorini rivojlantirish, institutsional islohotlarni chuqurlashtirish va ijtimoiy siyosatni samarali amalga

oshirish muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, iqtisodiy o‘sish va ijtimoiy tenglik o‘rtasida muvozanatni saqlash dolzarb vazifa hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Atkinson, A. B. (2015). Inequality: What can be done? Harvard University Press.
2. Piketty, T. (2014). Capital in the twenty-first century. Harvard University Press.
3. Stiglitz, J. E. (2012). The price of inequality. W. W. Norton & Company.
4. World Bank. (2022). World development report: Inequality and development. World Bank Publications.
5. OECD. (2023). Income inequality update: Trends and policy responses. OECD Publishing.
6. Acemoglu, D., & Robinson, J. A. (2019). The narrow corridor: States, societies, and the fate of liberty. Penguin Press.
7. Milanovic, B. (2016). Global inequality: A new approach for the age of globalization. Harvard University Press.
8. UNDP. (2024). Human development report: Breaking the inequality trap. United Nations Development Programme.